

EVLIYA ÇELEBİ'YE GÖRE II. VİYANA MUHASARASINDA KIRIM HANI'NIN YANLIŞ TUTUMUNUN SEBEPLERİ

Nurettin GEMİCİ*

ÖZ

Evliya Çelebi'nin Viyana'ya ziyaretinin gerçekliği üzerinden kuşku bulutlarının dağılmasının ardından onun 1683 yılındaki muhasaradan haberdar olduğu konusunun da vuzuha kavuştuğuna dair çalışmalar yapıldı. Fakat muhasaradaki Kırım hanının tutumunun nedenleri üzerinde fazlaca durulmamıştır. Kırım Hanı Tatar Murad Giray'ın ve daha önce göreve gelen hanlara karşı özellikle serdâr-ı ekrem olarak ordunun başında sefere gelen vezir ve sadrazamların hakaretleri, kötü tutum ve davranışlarının doğru tahlili gerekmektedir. Bunun yanı sıra Kırım hanının, kendisi gibi diğer güçlü devletlere vassallık görevi yapan Leh krallarıyla olan ilişkilerinin de muhasaradaki tutumlarını etkilediği göz ardı edilemez. *Evliya Çelebi Seyahatnâme*'si bu konuda geniş malzeme ihtiva etmektedir. Döneme damgasını vuran Viyana'nın fethi konusunda neler yapılması gerektiği *Seyahatnâme*'nin Viyana bölümünün anlatıldığı kısımda ele alınır. Evliya Çelebi'nin, Vezir Kara Mehmed Paşa ile yaptığı ziyarette fethi kolaylaştıracak bazı gözlemler yapması ve bunu da dönüşünde Köprülü Kara Mustafa Paşa'ya uzun uzadıya aktarması eserin en renkli bölümlerindedir.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Viyana, Kırım hanları, Viyana muhasarası

THE REASONS OF THE CRIMEA KHAN'S WRONG WAY OF BEHAVING IN SECOND VIENNA SIEGE ACCORDING TO EVLIYA ÇELEBİ

ABSTRACT

Following to become definite for realization of Vienna visit of Evliya Çelebi, the studies of clearing up his knowing about 2nd Vienna Siege in 1683 have been made. But it was not greatly emphasized what the reasons of the Crimea Khan's wrong way of behaving in this Siege were. It is necessary to analyze truly the insults and wrong behaviours of the Crimea Khan Tatar Murad Giray and viziers and grand viziers who participated in military expeditions as commander-in-chief against the preceding khans. In addition, the fact that the Crimea Khan's relationships with Polish kings who worked as vassals to other powerful governments affected Khan's ways of behaving in Siege can not be undervalued. Evliya Çelebi's *Seyahatnâme* (travel book) includes wide information about this topic. What must be made for the conquering of Vienna on which left its mark on the period of time (17. th century) was considered in *Seyahatnâme*'s Vienna part. The observations of Evliya Çelebi in his visit Vienna with Vezir Kara Mehmed Paşa for trying to find ways to facilitate the conquest and conveying information in great detail about these observations to

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, nurettinGemici@hotmail.com

Köprülü Kara Mustafa Pasha by Evliya Çelebi in his return are in the most interesting parts of *Seyahatnâme*.

Keywords: Evliya Çelebi, Vienna, Crimean khans, Vienna Siege

Giriş

Dünyaca tanınmış *Seyahatnâme*'sini kendine has bir günce gibi düzenleyen Evliya Çelebi'nin hayatı hakkında, biyografik bilgiler içeren döneminin kaynaklarında ve resmî kayıtlarda yeteri kadar bilgi bulunmadığı bir gerçektir. Hâlbuki J. von Hammer'in seyyahımızın eserini keşfedip tanıtmasından (1814) bu yana *Seyahatnâme*'ye olan ilgi gecikmeli de olsa artarak devam etmektedir. Döneminde veya sonrasında kaleme alınan eserlerde Evliya Çelebi'nin kendisi, şahsiyeti ve eseri hakkında ancak bazı malumat kıvrıntısı diyebileceğimiz bilgiler mevcuttur. Aslında ciddi bir arşiv araştırması yapıldığı da söylenemez. Özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, İstanbul'daki Şeriyeye sicilleri ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde çok yönlü bir ekip çalışmasına ihtiyaç vardır. Ondan kalan izler bağlamında esere kaydını düşüğü bir iki belge ile dört duvar yazısının belgelerine sahibiz. Onun bir fert olarak mevcudiyetinin tanığı olan bu belgeler zaten *Seyahatnâme*'si üzerindeki kuşku ve şüpheleri uzun zaman önce yok etmişti. Avusturya arşivinde bulunan belgelerden biri, onun 1665'te Viyana'ya giden elçi Kara Mehmed Paşa'nın maiyetindeki Osmanlı heyetinde yer aldığını göstermektedir.¹ Diğeri ise çok yeni bulunmuş Yunanca bir belge olup seyyahın kolayca yolculuk edebilmesi için Tûr-i Sînâ'daki St. Catherine Kilisesi'nde verilen bir yol tezkeresidir.² Duvar yazılarının biri Bulgaristan'da (Köstendil Camii, 1071/1661), ikisi Hersek'te (Foça Alaca Camii ve Atik Ali Paşa Camii, 1074/1663-64), bir diğeri Adana'da bulunmaktaydı (1082/1671)³. Fakat savaşlar, yıkımlar neticesinde bunların hepsi yok olmuş ve bugüne gelememiştir.

Evliya Çelebi'nin Viyana izlenimlerinin *Seyahatnâme*'sindeki anlatısına bakış açısı, eserinin tamamına dair yakın tarihlere kadar süregelen önyargılı, kuşkucu yaklaşımla paralellik arz eder. *Seyahatnâme*'nin başka bir örneğine ne devrinde ne de öncesinde hatta sonrasında bile rastlamak mümkün değildir. Anlatıda benimsediği abartılı üslup ve çokluğa vurgu yapma amacıyla sayılarla oynaması sıradan okuyucuyu kendisi hakkında kolayca kuşuklara sevk eder. Viyana bağlamında bunu örneklendirmek istersek kendisinin “Şehirde 360 kilise, manastır, 10 adet çarşısı mevcuttur.” tarzındaki ifadelerden kasdının kesretten kinaye yani çokluğa yapılan vurgu olduğu anlaşılmalıdır.

Evliya Çelebi'nin Viyana şehri hakkında ilk detaylı bilgiler elçilik heyetiyle yaptığı seyahat çerçevesinde yedinci ciltte yer alır.

¹ Bu belge için bkz. Nuran Tezcan, “Evliya Çelebi'den Kalan Belgesel İzler”, *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara 2011, 41-42.

Gisela Procházka-Eisl'in “Evliyâ Çelebi'nin Viyana Yolculuğu” isimli makalesinde elçilik heyetindeki görevinin müezzinelik olduğu hakkında J. Denny'nin iddiasının temelsiz oluşuna dikkat çeker. *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, 2011, 157-165.

² Pinelopi Stathi tarafından 2006 yılında gün ışığına çıkarılmış olan bu belge için bkz. N. Tezcan “Evliya Çelebi'den Kalan Belgesel İzler”, s. 51.

³ Nuran Tezcan. “Evliya Çelebi'den Kalan Belgesel İzler”, 46-49. Bu konuda ayrıca bkz. N. Tezcan “Evliya Çelebi'nin Belgesel İzi 'Papinta Kâğız'”, *Toplumsal Tarih* 2007, 161, s. 31-35; aynı yazar, “Seyahatname” *DİA*, c.. XXXVII, 2010, s. 16-19.

Evlıya Çelebi'nin Viyana'ya gelişine uzun yıllar kuşkuyla bakılmışsa da son dönemlerde yapılan bazı çalışmalarla onun bu seyahatinin gerçekliği kanıtlanmıştır. Richard Kreutel ile başlayan Erich Prokosch, Claudia Römer, Gisela Procházka-Eisl, Semih Tezcan, Nuran Tezcan ve diğerleriyle süregelen araştırma ve yayınlarda Viyana'ya dair aydınlatılmayı bekleyen karanlık noktaların büyük bir kısmının vuzuha kavuştuğunu görmekteyiz.

Karl Teply tarafından bulunup yayınlanan arşiv belgesinde⁴ Osmanlı elçilik heyetinde başta elçi olmak üzere, saray nazırı, kethüda, divan efendisi, kadı, baş hazinedar, hazinedar, emir-i ahur, levazım çavuşunun yanı sıra heyette bulunan 52 kişi ve onların hizmetini görenlerin (seyis ve uşaklar) ve bineklerinin sayısı da verilmektedir. Söz konusu listeye göre heyette toplam 299 kişi olup ve bunlara ait 268 at bulunmaktadır. Osmanlı heyeti hakkında düzenlenmiş olan bu listenin ilk sayfasında, 11. sırada **Ewlia efendi** isminin karşısında kendisinin 2 uşağı ve 3 atının bulunduğu belirtilmiştir.⁵

Evlıya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde değişik vesilelerle zikrettiği Viyana şehrine, Vasvar Antlaşması'ndan sonra oraya gönderilen elçilik heyetiyle birlikte gitmiş, orada bir süre kalıp gezerek şehri ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bunun dışında *Seyahatnâme*'nin başka yerlerinde onun Beç'i (Viyana) gördüğüne dair ipuçları vardır. Mesela o, 1668 yılında ileride de temas edileceği gibi Edirne'de kendisiyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa arasındaki diyalog buna örnektir (*Seyahatnâme*, 2003, VIII, 28).

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın damadı olup Evlıya Çelebi ile karşılaşmalarında *sadaret kaimmakamlığı* görevindedir. Evlıya Çelebi'nin onunla yaptığı konuşmada geçen ifadelerinin doğru bir tahlili ve iyice irdelenmesi gereklidir. Son tashih aşamasında yerleştirilmiş olan bu bölüm kanaatime göre kendisinin o tarihlerde notlarını aldığı ilk müsveddesinden farklı olmalıdır. Son tashihte eklendiğini varsaydığımız bu bölümün kurgulanması için şunlar söylenebilir: 1683 Viyana mağlubiyetini bir şekilde öğrenmiş olan Evlıya Çelebi'nin eserine buna eklemesi gerekmektedir. Fakat bu üzücü haberi sanki bilmiyor gibi hareket ederek şairlerin şiirlerinde tecahül-i arif sanatında yaptıklarına benzer bir şekilde bu bozgundan söz etmez. Merzifonluyla olan görüşmesinde ona bazı uyarılar yaptığını varsaysak bile bunların birebir savaştan sonra yaşananlarla örtüşmesi meseleden kendisinin haberdar olduğunu göstermektedir.

Buradan itibaren Viyana Muhasarası öncesi Osmanlı Devleti'nde siyasi gelişmelere de değinmek yerinde olur.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa 1676 yılında sadrazamlık görevine geldikten sonra halefleri diğer Köprülüler gibi devleti ayağa kaldırmak ve önceki satvetine yani gücüne kavuşturmak gayesiyle yeniden fetihlere başladı. 1678'de yılında bugünkü Ukrayna sınırları içinde yer alan Çehrin'i zapt etti. Bu yenilgiden sonra Rus Çarlığı, Ukrayna bölgesindeki hâkimiyetinden feragat ederek bunu Bahçesaray

⁴ Nuran Tezcan, "Evlıya Çelebi'den Kalan Belgesel İzler", s. 41-42. Yazar, ayrıca bu belgeyi gün ışığına çıkaran ve yayınlayan Karl Teply'nin, ve Evlıya Çelebi'nin Viyana anlatısı kaynaklara dayanan bir inceleme yapan Richard Kreutel'in çalışmaları hakkında bilgi vermiştir: K. Teply "Evlıya Çelebi in Wien", *Der Islam* 52, 1975, s. 127; R. Kreutel, *Im Reiche des Goldenen Apfels*, Graz, 1987, s. 17. Bu kaynakların verdiği bilgilere göre belgenin aslı Österreichische Staatsarchiv Faszikel 187 fol. 1191r 'de bulunmaktadır.

⁵ Bkz. Agy.41

Anlaşması'yla kabul etti. Ardından da padişahın bu konudaki isteksizliğine rağmen Viyana seferine çıktı. İşte Evliya'nın onunla olan konuşması bu seferle ilgili ilginç bir kurguyu hatıra getirmektedir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Avusturyalıların eline geçen Yanık ve Komaran kalelerini yeniden almak düşüncesiyle hazırlattığı ordusuyla işi oldubittiye getirerek Viyana'nın fethine teşebbüs ettiği konusunda tarihçiler hemfikirdir. Viyana'yı da ele geçirerek Osmanlı Devleti'nin gidişini değiştirmek isteyen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana öncesindeki hazırlıklarına göz atacak olursak şunları görürüz:

Osmanlı Devleti Avrupa'daki Katolik-Protestan çatışmasını kızıştırmak amacıyla Orta Macaristan'da yaşayan Protestan Macarları himayesine aldı. Katolik Avusturya'nın kabullenemediği bu gelişmenin ardından Osmanlılar, Orta Macaristan Krallığına İmre Tökeli'yi atadı. İmre Tökeli'nin atanması bardağı taşıran damla oldu ve Avusturya-Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler gerildi. Osmanlıların İmre Tökeli'yi himaye edip asker ve silah desteği vermesinden rahatsız olan Avusturya sorunu çözmek için elçi Kont Alber de Kaprara'yı İstanbul'a gönderdi. Viyana Kuşatması'ndan bir sene önce Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yla yapılan görüşmelerde Elçi, Vasvar Barış Anlaşması'nın yirmi sene daha uzatılmasını teklif etti. Kara Mustafa Paşa ise Avusturyalıların elindeki St. Raab (Yanıkkale) kalesinin geri verilmesi, Macarlara Protestan mezhebine göre yaşama hakkının tanınması ve Avusturya'ya karşı yapılmakta olan sefer hazırlıklarının masraflarının tazmini gibi ağır şartlar öne sürdü. Avusturya elçisi Kont Albert de Kaprara bütün bu istekleri reddetti. Özellikle Yanıkkale'nin iadesinin mümkün olmadığını "Kale kılıç ile alınır, yoksa buradaki söz ile kale verilmez." sözleriyle net olarak ifade etti. Elçinin bu sert çıkışı Kara Mustafa Paşa'nın öfkelenmesine ve sefer kararını seri bir şekilde uygulamaya koymasına sebep oldu. Osmanlı ordusu haziran sonlarında İstolni Belgrad'a ulaştı. Burada yapılan istişare amaçlı mecliste Yanıkkale ile Komaran kalelerinin zaptı ve Tatar kuvvetleriyle akıncı birliklerinin Avusturya içlerine akınlar düzenlemesi fikrinin ağır basmasına rağmen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ısrarı üzerine Viyana üstüne sefer yapılması görüşü benimsendi. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bu kararına IV. Mehmed tepki göstermesine rağmen engel olamadı. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, askerin Viyana üzerine hareket ettiğini bir telhis ile bildirdiği zaman Sultan IV. Mehmed, "Kastımız Yanık ve Komran kal'aları idi. Beç kal'ası dilde yok idi. Paşa ne acep saygısızlık idüp bu sevdaya düşmüş, hoş imdi Hak Te'ala asan göre, lakin mukaddem bildireydi rıza vermezdim." demişti.⁶

Muhasaranın ilk günlerinde Merzifonlu'nun beklentisi tahakkuk eder gibi olmuş, Osmanlı kuvvetleri fethi çok yaklaşmış ve Avusturya Arşidükası Viyana'yı terk edip kendisini güvende hissettiği Linz şehrine gitmiştir. Bu kadar zor durumda olan Viyana'ya yardıma gelen haçlı kuvvetlerinin Tatar kuvvetlerinin gözü önünde şehre girmesiyle hava tersine dönerek Osmanlı ordusu birleşik Haçlı kuvvetleri karşısında hezimete uğramıştır. Viyana önündeki bu mağlubiyet sonrası Osmanlılar Orta Avrupa'da bir daha söz sahibi olamamış ve sonun başlangıcı olan bu yenilgi sonucunda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa hayatını, Osmanlı Devleti ise yavaş yavaş üstünlüğünü kaybetmiştir.

⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, Ankara,1978, s. 445; Mücteba İlgürel, "IV. Mehmed", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, XI, İstanbul, 1989.

İşte Evliya Çelebi'nin Merzufonlu ile konuşma şeklinde yansıttığı bölümün altında bu olayların yattığı düşünülmektedir. Evliya'nın fethin gerçekleşmeyeceği ile ilgili kısmı eserin tamamlanmasından sonra kaleme alındığı düşünülür. Pek çok yerde yaptığı gibi burada kaleme aldığı satırları sonradan eklediği veya düzelttiği de söylenebilir. Eserinde yer alan 1683'teki Mekke Şerifi'nin değişikliği ile ilgili notta da görüldüğü gibi bunlar da son kertede düzeltmeye uğramış olabilir. İlgili bölümden anlaşıldığı kadarıyla Viyana'nın fethinin çok müşkül olacağını her hâlükarda onun iyi bildiğini çıkarmak mümkündür. Fakat ziyareti öncesinde yazdığını tahmin ettiğimiz şu satırlar *Seyahatnâme*'de kalmıştır:

Ve bu bâğ-ı cihân Beç kal'asına bir eyi top menzili bir mürtefi' yerde Küçük Alman eteğinde bir bâğçe-i iremdir. Ve bu mahalle böyle i'tibâr edüp kal'a-i bâğ-ı Merâm etmeden murâd [u] merâmları oldur kim,

“Böyle bir serâperde-i serîr-i Süleymân sâhibi Süleymân Hân bu mahalle geliüp iki kerre yüz bin askeriyle üç ay Beç kal'asın döğüp ve kışa kalup ve Beç kal'asın alamayup böyle otağın bıraktı gitdi.” deyü kendü nâmları i'tibâr bulmağ için bu kadar hazîne ve mâl-ı Kârûn harc edüp böyle kal'a ve bu güne bâğ-ı cinân yapmışlardır. (Seyahatnâme VII, 93).⁷

Bu hususla ilgili Semih Tezcan'ın görüşleri önemlidir. Ona göre:

1094'teki muhasara (1683 İkinci Viyana Kuşatması) Seyahatnâme'de tek bir yerde geçer. Bu muhasaranın sonucunu Evliyâ kendisi telaffuz etmek istememiş, bir meczubun ağzından bir kehanet gibi söyletmiştir. Evliyâ Çelebi, 1665'te başında Kara Mehmed Paşa'nın bulunduğu Osmanlı elçilik heyetinin bir üyesi olarak Viyana'da bulunduğu sırada, Avusturyalılar elçilik heyetini Viyana yakınında Otâğ-ı Süleymân'ı gezmeye götürürler. Sözde Kânûni tarafından yaptırılmış olan bu binayı Evliyâ pek beğenir, “İnşâallâh yine bizim için ma'mûr olmuştur. Hudâ yine dest i İslâma müyesser ede” der. Bunun üzerine: “bir bûdelâ şekilli çâşnigîr âdem eydir: Allâh bu bâğ-ı ve kal'a-i Beç'i doksan dördde İslâm eline vermeye, zîrâ bu binâları cümle harâb ederler, dedikde gözleri tâs-ı pür-hûna döndü. Bir mecâzibûndan kimesne idi, ammâ Allâh an-karîbü'z-zamân asker-i İslâmın kudûmiyle bu şehir hâkine kadem basmağ-ı müyesser ede! Âmin.” (VII.53a21-24) Evliyâ'nın çâşnigîr diye nitelediği bu adam heyette bulunan bir müslüman olmalıdır. Elçilik heyetinde çâşnigîrân ve

⁷ Burada Semih Tezcan'ın ilgili makalesindeki şu satırlara ve tespitlere de dikkat etmek gerekmektedir: “*Seyahatnâme*'nin VII. cildindeki Viyana anlatısı üzerine Richard Kreutel'in önemli çalışması yayımlanmadan önce Evliyâ Çelebi'nin İkinci Viyana Kuşatması'ndan (1683) haberi olmadığı sanılmaktaydı. Avusturyalı bilgin, onun bu bozgunun haberi olduğunu ortaya çıkardı. Evliya, hayatının son yıllarında öğrendiği, fakat herhalde ayrıntıları hakkında fazla bilgi edinemediği bu yenilgiyi eserinde anlatmamıştır. Sadece, Osmanlı elçilik heyetinin bir üyesi olarak 1665'te Viyana'da bulunduğu sırada yaşadıklarını anlatırken bir tür kurgulama tekniği kullanarak 18 yıl sonra vuku bulacak kuşatmanın başarısız sonucunu, bir meczubun ağzından olumsuz dilek tarzında bir kehanetle okuyucusuna duyurmuştur (Seyâhatnâme, VII, 53a21-24). Semih Tezcan, “Kızıllema Viyana, bir ümidin sönüşü”, *Cahiers balkaniques - Evliya Çelebi et L'Europe*, sy. 41, Inalco, 2012, Paris, s. 48. Burada Semih Tezcan'ın metnindeki transkripsiyonlu yazılmış kelimeler makaledeki yazım birliği için basit transkripsiyona çevrilmiştir.

kilarcıyânlar bulunduğunu Evliyâ, VII.54a20'de söyler. Evliyâ, kurgulamasında bunlardan birini bu sözleri söylemek üzere öteki heyet üyeleriyle birlikte Otâğ-ı Süleymân'ı gezmeye götürmüştür. Bu adamın büdelâ şekilli (derviş görünümlü) olması, kendisinden üstün mevkideki heyet üyeleri yanında bu gibi şeyler söylemeye cesaret etmesi, bir de herkesi tanıyan Evliyâ Çelebi'nin ondan adını anmadan bahsetmesi bunun bir kurgulama olduğunu açıkça gösteriyor. Evliyâ'nın, 1665 yılında telaffuz edilmiş gibi gösterdiği bu kehaneti 1683'teki İkinci Viyana Bozgunu'nun haberini aldıktan sonra eserine eklemiş olduğu açıktır.”⁸

Öte yandan Evliya Çelebi, yine kaleyi anlatırken müneccimlerin dilinden aynı olaya değinir.

Ammâ küffâr müneccimleri, “Türk askeri gelir, ammâ Tatar bize imdâd edüp Türk'ü bozar ve Türk vezîrlerin kırıp esir ederiz. Ve bir azimü's-şân bu kal'a sebebiyle gâ'ib olup Türk'den çok kal'alar alırız.” deyü papas ve ladika müneccimleri böyle derler. (Seyâhatnâme VII, 97).

Evliya Çelebi'nin yukarıdaki satırları son tashih aşamasında ilave etmiş olması düşünülebilir. Savaşın belki de dönüm noktası olan ve seyrini değiştiren bir olgunun açık bir şekilde ifadesi olamaz. Burada Evliya aralarında yaşadığı, akınlara gittiği ve hanlarıyla yakın münasebetler tesis ettiği Tatarların Hanlarına saygısızlık etmek istemeyişinden dolayı olayın müsebbibi olan hanın ismini zikretmemiştir. Yukarıdaki “*Tatar bize imdat edüp*”ün doğrusu; “Tatar hanı Murad Giray Han bize yardım etti.” olduğu hâlde bunu yazmaya kalemi varmaz.

II. Viyana muhasarasında sonucu belirleyen ve Osmanlılara sıkıntılı bir dönem yaşatan bu mağlubiyetin safhaları hakkında pek çok kitap, makale ve inceleme yazılmıştır. Bazı tarihçilere göre Kırım Hanı mağlubiyette baş sorumludur. Bu hususta şu rivayet hayli yaygındır: Avusturya'ya yardıma gelen Jan Sobieski komutasındaki Leh ordusu, Tuna köprüsünden geçerken, kendi askerleriyle bir tepeye çıkıp seyreden Tatar hanı, Lehlerle karşı hücum etmesi için kendisine yalvaran Hanlık imamına şunları söyledi: “*Sen bu Osmanlı'nın bize idüğü cevri bilmezsin. Bu düşmanın kovalanması benim için hiçbir şeydir ve bu işin dinimize ihanet olduğunu da bilirim. Ama isterim ki, onlar kaç paralık adam olduklarını görsünler. Tatarın kıymetini anlasınlar.*”⁹

Bununla beraber bu konuda bazı tarihçiler, Tatar Hanı'nın ihanetinin mağlubiyette tek sebep olamayacağını belirtmişlerdir. Hezimetle İmre Tökili'nin ikili oynaması, Kara Mustafa Paşa'nın taktiksel hataları ve zaferi başkalarıyla paylaşmak istememesi de bunlara ilave edilebilir.¹⁰

Özellikle sınır bölgelerindeki stratejik önemli yerlerde casusların bilgi toplaması çoğunlukla tüccarlar vasıtasıyla yapıldığından savaşın eşliğinde olan milletlerde güvenlik tedbirleri en üst safhaya çıkarılmaktadır. Tecrübesi, birikimi ve zekâsıyla seçkin olan elçilik heyetiyle gelen Evliya Çelebi'nin buradaki şehirle ilgili eserine derc ettiği tespitlerini farklı bir yere koymak gerekir. Şehir anlatılarında kale

⁸ Tezcan, a.g.e., s. 55.

⁹ İ. Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1972, s. 452-453.

¹⁰ John Stoye, *The Siege of Vienna*, New Edition, Edinburgh, 2000, s. 166-173.

tasvirlerine büyük bir önem veren Evliya Çelebi'nin Viyana'yı çevreleyen kale hakkında verdiği bilgiler de sıradan bir gezginden ziyade Osmanlı Devleti'nin sorumluluğunu taşıyan bir devlet görevlisinin kaleme aldığı rapor şeklindedir.

Der-beyân-ı eşkâl-i zemîn-i tarh-ı tarz-ı binâ-yı kal'a-i Beç

Bu kal'anın cânib-i cenûbisi Küçük Alman dağları dâmeninde Beç bayırları altında nehr-i Tuna'yı bir konak yerden bölüp mağribden maşrık cânibine akıdıp kal'anın şimâli tarafı dîvârın nehr-i Tuna döğerek ubûr eder, ammâ nehr-i Tuna bu kal'a dibinden amelî akmak ile yukarudan kesüp yine büyük Tuna'ya akıtmak kâbilidir, zîrâ biz bunda iken kal'a altında nehr-i Tuna az kalup oğlancıklar berü bizim varoşdan karşı Beç'e su içre yürüyüp geçerlerdi. Sonra "Türk askeri suyun az akıtduğun görmesinler." deyü gulâmları suya girmeden men' etdiler. Ve bu Beç kal'asının cânib-i cenûbdan nehr-i Beç akup kal'anın kiblesi tarafı handaki içinden ubûr edüp haşeb cisr başında nehr-i Beç nehr-i Tuna'ya mahlût olur. Ve bu kal'anın lisân-ı Macar'da {ismi} Kül-varoş'dur ve lisân-ı Nemçe'de () () dır, lisân-ı Latin'de () ve lisân-ı Yünân'da () () dır, lisân-ı Ervâm'da Beç'dir, ammâ Beç dibinden akan nehr-i sagîrin ismidir. Bu nehir Küçük Alman'dan gelir âb-ı hayât sudur. Ve kal'a-i Beç Tuna kenârında iki katdır. Her kat dîvârı beşer adım kalın Şeddâdî metîn ve müs-tahkem tula dîvârdır. Tuna kenârı katının temeli sâfi hammâm kubbesi kadar fil-i Mengerûsî gevdesi kadar iri taşlardır. Ve bu Tuna kenârı tarafı kâmil iki bin adımdır ve on aded azîm tabyalardır. Her bir tabyada biner aded keşere bekler, zîrâ bizim konaklarımıza karşı idi ve her birinde ellişer pâre balyemez topları var, ammâ bu su tarafı dîvârları alçakdır, zîrâ su kenârı olmak ile bu taraftan hayf u haşyeti yoktur. Ve bu iki kat dîvâr mâbeyni hayli enli vâsi' meydânlı yoldur. Yaprakdan ve çalı ve çırpı ve çalaşdan külbe-i ahzânlar gibi sazdan dükkâncıklar vardır. Fukarâ kefereler demir ve kömür gibi hur-devât fûrûht ederler. Ve Tuna kenârı sâfi iskeledir kim cümle transa gemileri bunda yanaşup kayıklar ve çırniklar ve balıkçılar ve cümle odun salları ve direk salları ve şindire tahtaların salları bu mahalde gümrük önünde niçe yüz mahzenler vardır, anda yanaşırlar. Dörd kerre yüz bin altun hâsıl olur gümrük emânetidir. Ve Beç kal'ası maşrıkdan mağribe tûlânî şekl-i bâdemî vâki' olup Tuna kenârında bir alçak zemînde sagîr ü kebîr ve enderûn [u] bîrûnda cümle yigirmi yedi aded tabyalı bir sedd-i metîn ve bir hısn-ı hasîn sûr-ı refî'u'l-bünyân ve nâmî âlîşân bir kal'a-i Alman-ı bî-amân dâr-ı bî-îmândır. Hudâ sâhib-i îmâna müyesser ede. Ammâ kal'anın kendi vücûdunda olan on iki tabyası gâyet metîndir kim her birinde biner aded âdem alur tabyalardır. Kırkar ve ellişer pâre balyemez topları var, bunlardan mâ'adâ tabyaları küçükdür. Ve bu kal'anın dîvârı üzre cirmi dâ'iren-mâdâr kâmil on beş bin adımdır, ammâ tabyaları üzre adımlamağa dîdebân küffârlar komadılar. Eğer andan adımlayup hisâb olursa yigirmi bin adım olurdu. Ve cümle sekiz aded kapusu vardır, ammâ beşi şâhrâh-ı azîm kapulardır, üçü küçük kapulardır.

Lâkin Tuna kenârınca birkaç kapular dahi vardır, ammâ anların isimleri ma'lûm olmayup hurdece su kapularıdır. Ve cânib-i etrâfi cümle handak-ı azîmdir. İllâ Tuna kenârındaki iki kat dîvâr tarafında handakı yokdur. Bu handak kenârınca bu kal'ayı âheste âheste yürüyüp elimde tesbihimle addetdim. Bu kal'anın gird-â-girdi handak sıra kâmil on tokuz bin beş yüz elli aded hatvedir ve iki bin adım da mukaddemâ Tuna kenârı idi. Bu hisâb üzre kal'a-i Beç yigirmi bir bin beş yüz elli adımdır. Ve bu kal'anın mağrib ve maşrik cânibinde iki başları tâ Freng kapusuna karîb handak içi mâl-â-mâl nehr-i Tuna'dır. Ancak Freng kapusu semti iki bin adım handak içi kurudur, çayır ve çemenzârlı zemîn-i mahsûldârdır. Ve bu tarafı seksen kulaç derin handakdır kim nehr-i Tuna gelmemişdir. Ve her taraf handakı kâmil yüzer adım enli ve amîkdir, ammâ handakların iki başları alçakdır ve garb cânibi başında handak içine nehr-i Tuna'dan büyük gemiler girüp yatur handak içi bir liman-ı azîmdir. Ve handak içine nâzır azîm topları var. Handakdan taşra on aded toprakdan tabyaları korudur serâmed toplardır. Bu tabyaların dahi başka handakları var, ammâ handakda suları yokdur, zîrâ bu tabyaların cânib-i erba'alari sâfi ikişer ve üçer kat fırça lağımlardır kim her biri üçer ve dörder hazîneli lağımlardır. Ve bu taşra tabyaların etrâfları cümle şarampavdan kazıklı meterislerdir. (Seyahatnâme VII, 97).

Fakat fethin gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı bahsiyle alakalı olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın başarısız veya yarım kalan fetih çabasını apolojik bir üslupla anlatır. Kalenin kuşatılması sırasında harap olan batı duvarının tamirinin mümkün olmamasını da Süleyman Han'ın kerametine bağlar:

Der-beyân-ı kerâmât-ı Gâzî Süleymân Hân

Kaçan kim bu kal'ayı Süleymân Hân garb tarafında bu kal'ayı döğdükdü yıkdığı yer hâlâ vîrândır. Her yıl bir vilâyetden papaslar gelüp zu'm-ı bâtullarınca du'â edüp bir hisâr-ı üstüvâr dîvârı yaparlar kim gûyâ Sedd-i Iskender olur. Hemân ki dîvâr tamâm olunca bi-emrillâhi te'âlâ cümle dîvâr temelinden yıkılıp harâb kalır, hâlâ yine harâb olup durur. Âhır-ı kâr ol rahnedâr yerlere gemi tahtasından kalafatlı tahta dîvâr edüp durur. Gûyâ yamalı bir kal'adır (Seyahatnâme VII, 98).

Kalenin fethinin imkânsızlığı konusunda Kanuni Sultan Süleyman'a ait olan hadiseyi birkaç yerde fakat hemen hemen aynı üslupla aktarır:

Sene 935 târîhinde Süleymân Hân Beç kal'asının muhâsara edüp ve şiddet-i şitâ ta'kîb edüp asâkir-i İslâm'ın cenge iktidârları olmayup bi-emri Hudâ cümle hazâ'in-i bârgâh-ı Âl-i Osmânı umûmen Beç kal'ası altında bırağup hemân Süleymân Şâh hırka-i Resûl'ü ve alem-i Habîbullâh'ı alup niçe iç ağaları top-keşân câmuslarına binüp Ni'met-Uyvar altından nehr-i Raba'yı ubûr edüp Ustolni-Belgrad'a uğramayup tâ kal'a-i Beç'den altı gün altı gece de ol şiddet-i şitâda bu Cânkurtaran mahallinde Kovin adası önünde meks eyleyüp Pâdişâh Süleymân Şâh bir kayık ile Kovin adasına geçüp vüzerâlarına buyururlar kim:

“Bu meks ettiğimiz yere ne derler” derler. Serhadli derler kim,
“Hünkârım Kovin adası yeri derler.” dediklerinde Süleymân Hân buyururlar kim,

“Yok bu mahalle Cânkurtaran derler. Biz Beç’den bu mahalle asâkir-i İslâmla gelüp cân kurtardık. Bir dahi benim askerimden ve evlâd-ı zevi’l-ihtirâmlarımdan nehr-i Raba’yı ve kal’a-i Yanık’ı ubûr eden evlâdlarım Yanık’da yanalar ve Beç’de peç ve pûç ve işleri hiç ve pîç pîç olalar bencileyin bu Cânkurtaran’a gelüp cân kurtaralar.” deyü Beç kal’ası ve Yanık kal’ası altına varanlara beddu’â edüp ba’dehu buyurdular kim,

“Tiz bu mahalle Cânkurtaran nâmıyla bir kal’a inşâ edün.” buyurdular[ında] bu kal’aya şürû’ edüp nâmına Süleymân Hân Cânkurtaran buyurdular. (Seyahatnâme’ VI, 96)

Evliyâ, Viyana’daki Büyük kilisenin (Stephansdom) çan kulesinin tepesindeki âlemini uzun uzun anlatır.

Andan Alaman Kızılması kal’a-i Beç’dir kim yedi kral bu Beç kal’ası hîdmetine me’mûrlardı kim Beç üzre yedi kral askerleriyle kırılmağa ahd [ü] amân etmişlerdir. Hattâ Süleymân Hân Beç üzre sene 935 târihinde gelüp kal’a-i Beç’i muhâsara edüp derûn-ı Beç’de İstifani nâm manastrın evc-i âsumâna kad-keşân olan çanhâne kulesinin tâ depesindeki alemler üzre Süleymân Hân beş kile buğday alur bir altun top yapıdurup “Alâmetim olsun.” deyü mezkûr topu krala gönderüp kral dahi bir şeb-i muzlimde ol altun topu kenîse çanlığı üzre koyup hâlâ durur bir mücellâ altun topdur. Henüz bu altun top sebebiyle kal’a-i Beç Kızılma’yı Alaman denmeğe müsta’id oldu, ammâ rızâ-yı Hudâ olmaduğundan kal’a-i Beç’i Süleymân Hân feth edemeyüp bi-feth avdet edüp kal’a-i Cânkurtaran’da cân kurtardı. (Seyahatnâme VII, 107)

İstanbul’a dönüşünün ardından 1662 yılında hamisi Melek Ahmed Paşa’yı kaybeden Evliya Çelebi, 1663 yılında Fâzıl Ahmed Paşa ile birlikte Avusturya seferine katıldı. Uyvar’ın fethini gördükten sonra kendi anlattıklarına bakılırsa bugünkü Çek bölgesi diyebileceğimiz Avusturya’nın Bohemya eyaletinden Hollanda ve İsveç’e kadar uzanan geniş bir coğrafyayı Tatar akıncı birlikleriyle dolaştı. St. Raab Nehri kıyısında cereyan eden ve Osmanlı’nın mağlubiyetiyle sonuçlanan savaş sırasında kendisinin Hacca gitme kararını hızlandırmasında etkili olan Kazancızade ile karşılaştı.¹¹

Evliya Çelebi, bu savaşta galip durumda olan Avusturya’nın barış görüşmeleri için feragatte bulunmasını o dönemde Lehistan, İsveç gibi diğer Avrupa devletlerinin birbirleriyle olan savaşlarında taraf olmasının etkili olduğunun altını çizer. Bu nedenle Avusturyalıların, Osmanlı Devleti’nin gönderdiği elçinin isteklerine isteksiz olarak boyun eğdiğini açık yüreklilikle itiraf eder. Ona göre şartların müsait olmaması nedeniyle Avusturyalılar, elde ettikleri bu bariz galibiyetlerinden istenilen ölçüde istifade edememişlerdir.

¹¹ Gökhan, Tunç, Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesinin “Menzil-i kenâr-ı Raba” bölümünün Üslup ve Kurgusal Özellikleri”. Karadeniz Araştırmaları, V. 17. 2008. 67-74.

Evliya Çelebi, 1664 yılında cereyan eden Vasvar Barış Anlaşması'ndan sonra Avusturya'ya gönderilen elçi Kara Mehmed Paşa ile birlikte Viyana'ya hareket etti. Bu seyahatte Avusturya İmparatoru I. Leopold ve ordularının başkumandanı Montecuculli ile görüşmüştür. Tercüman aracılığıyla onlara anlattıkları konular ve elçilik heyetinden olan Evliya Çelebi'ye Avusturya topraklarında ve diğer ülkelerde onun işini kolaylaştıracak bugünkü dille ifade edilecek olursa pasaport ve seyahat vizesi anlamına gelecek bazı resmî belgeleri takdim etmişlerdir. Eserinde buraları hakkında fazlaca bir şey geçmemekle beraber başta Danimarka olmak üzere Hollanda ve Brandenburg'u gördüğünü iddia eder. Buraları hakkında fazlaca bilgi vermemesi *Seyahatnâme*'sinin sorunlu kısımlarını oluşturur. Tabii ki bunların başında eserinde geçen zaman kavramına olan bakışı gelmektedir. Eserinde 3-4 yıl sürdüğü ifade edilen müddet yaklaşık olarak 6-7 ay civarındadır. Burada akla o gezdiği gördüğü yerleri niçin yaz[am]madığı sorusu gelmektedir. Öncelikle ilk defa gezdiği bu Avrupa ülkelerinde çevreyi tanımak için ihtiyaç duyduğu dil bilgisine sahip değildi ve o konularda kendisine yardımcı olacak kişilerden yoksun idi. Bir başka neden Avrupa ülkelerinin birbirleriyle olan savaşlarından dolayı seyahatini yarıda kesmek zorunda kalmış olabilir. Belki de Viyana'nın fethini kolaylaştıracağı düşünülmesiyle Osmanlılarca fazlaca bilinmeyen bölgeler hakkında gözlem yapabilmek arzusu da bunu tetiklemiş olabilir.

Başka bir makalemizde üzerinde durduğumuz gibi Küffar diyarlarından müspet bir şekilde bahsetmesinin kabul edilemez oluşu da buna eklenebilir.¹² Fakat buralardan az bahsetmesinin sebebi; bu eyaletlerde konuşulan dili bilmemesi başta olmak üzere gördüklerini eksik anlatmak endişesi, bu bölgelerle ilgili Osmanlı kaynaklarının eksikliği ve o gün elinin altında olan kitaplardan gerekli bilgi bulunmaması sıralanabilir. Bugüne kadar araştırmacıların gözden kaçırdığı nokta biraz daha değişik. Bunu anlamak için o devre gitmek ve o devirleri hayalen de olsa yaşayarak anlamak lazımdır. O da şudur ki o dönemde buralardan aşırı bir şekilde övgü ile bahsetmenin örtülü de olsa tasvip görmemesi (kabul edilmemesi) sıralanabilir. Çünkü başka bir yerde bir münasebetle bu şekilde bir "gâvur kayırcılık" ona Vezir Ak Mehmed Paşa tarafından bir azara mal olmuştur. Kırım ve havalisindeki bir gezisinden dönerken bir araya geldiği paşaya Moskov elçisi diyerek bahsettiği Rus elçisini beraberinde götürmeleri için paşa ile münakaşasını iyi okumak lazımdır.

"Sultânım Vilâyet-i Moskov Mujek Kirmân vilâyetinde bu elçiye rast gelüp der-i devlet-i Pâdişâhiye bile gitmeği taahhüd edüp nice bî-kıyâs ihsânlar aldık, şimdi Elçiye hilâf söylemiş oluruz, dedüğümde 'bre yabâne söyleme! Kâfiristânda geze geze kâfirlere muhabbet etmişsin, bu elçiden sana icâzet alırım.'"(*Seyahatnâme* VII, 345).

Müsvedde olarak yazdığı notlarının yeniden düzenlenmesi veya kaleme alış sırasında karşılaşılan güçlükler de buna eklenebilir. Bu seyahatin bir kısmının uydurma olduğu veya böyle bir gezinin hiçbir zaman gerçekleşmediği ileri sürülecek olursa –genellikle eserinde takip ettiği kronolojik sıra içinde görüldüğü üzere yaklaşık üç seneyi aşkın zamanı nerelerde geçirmiş olduğu konusu izaha muhtaç

¹² Nurettin, Gemici, "Evliya Çelebi'nin Hac Ziyareti ve Seyahatnâme'nin Hac bölümüne Kaynaklık Etmesi Bakımından Menâzilü'l-Hac ve Menâsikü'l-Hacc Kitapları", *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, haz. Nuran Tezcan, İstanbul, 2009, 174.

hâle gelir. Robert Dankoff onun bu süreyi kısmen Macaristan kısmen de Kırım, Dağıstan ve Çerkezistan bölgesinde geçirdiği kanaatini taşımaktadır. Makalede yukarıda belirtilen hususlar ise, ayrıntılı olarak yazılmamış olan veya elde mevcut olmayan bu kısımların hangi sebeplerden dolayı mevcut olmadığı hakkında farklı bir bakış açısını mümkün kılmaktadır.

Evliya Çelebi, gezdiği yerleri birkaç sayfa anlattıktan sonra Kırım üzerinden Kafkasya'ya oradan da Volga bölgesini dolaşmış ardından Rus elçisinin kafilesine karışarak Azak'a gelmiştir. Burada iken Kefe'den Bahçesaray'a giderek Âdil Giray'ın bazı seferlerine katıldıktan sonra yeni göreve atanan Ak Mehmed Paşa ile birlikte 1668'de İstanbul'a gelmiştir. Kendisinde avcılarının meraklı olduğu doğan, şahin gibi kuşların bulunduğu söylentisi üzerine Edirne'ye IV. Avcı Mehmed'in huzuruna çıkan Evliya Çelebi, daha sonra II. Viyana muhasarasını gerçekleştirecek olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yla görüşmüştür. Vezirin kendisine olan ilgisi ve soruları da oldukça ilginçtir:

Bu dahi sene 1065 de memdûhdur. Hemân ol ân kâ'im-makâm paşanın kethudâsı Kara İbrâhîm Kethudâ'ya varup ol dahi hakîri Kâ'im-makâm Mustafâ Paşa'ya götürüp dest-bûs etdikde, "Hay Evliyâm safâ geldin. Yâ seni elçi paşa ile Nemse kralına gitdi işitdik." dedikde,

"Belî efendim, sahîhdir. Üç yılda yedi krallık yeri geşt [ü] güzâr edüp vilâyet-i Erdel'e andan vilâyet-i Krakov'a, andan vilâyet-i Kırım'a, andan Mehmed Geray Hân ile Dağıstân'a, andan vilâyet-i Maskov'dan (Moskov mu?) Maskov elçisiyle Azağ'a, andan Ak Mehmed Paşa karındaşınız ile şimdi Havsa kasabasına, andan hakîri sultânıma gönderdi. İşde cümle fakîrâne müfîd [ü] muhtasar hedâyâları ve işte mahabbetnâmeleri" deyüp cümle hedâyâlar makbûl olup cümleden ziyâde doğanlardan hazz edüp,

"Yâ Evliyâm, sakın saklama. Sende yahşi toykun ve sunkur kuşları var imiş, haber aldım. Anları bize getir, sa'âdetlü pâdişâha verelim ve sana bî-hisâb ihsânlar alıverelim ve ne dilersen verelim." dedikde,

"Azamet-i Kibriyâ hakkıyçün sultânım, üçü de Çerkez vilâyetinde Hatukay köyünde sovukdan buyup öldüler. Ancak ikisi kaldı." deyince,

"Âferin işde anları bize getir" dedikde "el-emrû emrüküm" deyüp üç yıllık sergüzeşt [ü] serencâmımız bir bir söyledü[p] "Nemse çâsârının Beç kal'asında ne kadar zamân oturdun, ne tarz [u] tavırda ve şekl-i şemâ'ilde ve metânet-i istihkâmda ve ne mertebedir." deyü kâmil iki sâ'at Beç'i ve Prağ'ı ve Yanık kal'ası ve Pojon kal'aların sorup hakîr yoldan gelmemle bî-tâb u bî-mecâl kalup ahşama alıkoyup tâ nısfu'l-leyle varınca üç yıllık seyâhatim hakîre söyledüp yine Beç kal'asın sorar. Hakîr eyitdim:

"Sultânım, Beç'i ne sorar[sız], Beç bir menhûs kal'adır kim cemî'i Ungurus ve Alman ve yedi kralın kilidi ve Nemse çâsârının tahtgâhidir kim cemî'i yedi kral anın uğuruna kırılmağa ta'ahhüd etmişlerdir. Sultân Süleymân Beç altında kâfir bozup bâr-gâh-ı Süleymânisini ve cebehâne ve mâl-ı hazâ'inlerin bırağup iç ağaları top-keşân

câmûslarına binüp ol şiddet-i şitâda Cânkurtaran'a düşüp cân kurtardılar. Ba'dehu Süleymân Hân bed-du'â edüp 'Îlâhî benim ırk-ı tâhirimden olan evlâdlarım ve askerlerim Beç'e varırlar ise peç olalar ve pîç olup pûç olalar ve hiç bulalar. Ve Fir'avn ve Yezîd-i Mervân ve Kârûn'un la'netin alalar. Ve Yanıĝ'a varanlar yanalar, bir yana gideler.' deyü bed-du'â etmişlerdir. Niçe tevârih-i mu'tebereelerde Süleymân Hân'ın Beç'de münhezim olduĝu mufassalan tahrîr olunmuşdur, manzûr-ı şerîfiniz olsun." dedim. Kâ'im-makâm Mustafâ Paşa eyitdi:

"Evliyâm, Süleymân Hân'ın Beç altındaki inhizâmın işitdik ammâ anın intikâmın pâdişâhımız almak isterse bir vezîria'zamin Beç üzere mühr ile serdâr-ı mu'azzam ederse bizi de bile koşuntu edüp Beç seferine biz bile giderse[k] ihtimâle haml edüp anın havfından Beç ahvâlin sorarım. Yohsa ne zimmetimize lâzımdır." dedi. Yine hakîr eyitdim:

"Sultânım kaçan kim bir vezîr Beç'e mutasarrıf olmak ister, iki sene kâmil Budin'de ve Üstolni-Belgrad'da ve Eğre vilâyetlerinde kışlalar verüp yüz bin Tatar askeriyle ve yüz bin Âl-i Osmân askeriyle kâfiristâna çapullar verüp cemî'i kâfirin kolun kanatların kırıp üçüncü yılda cümle hâzır mühimmâtlar ile hemân kar alaca olunca Beç kal'asının muhâsara edüp yine Tatar askeri tâ Praĝ'a ve Loncat'a ve İstirinye'ye varınca nehb ü gâret etmeden hâlî olmayup iki ayda kal'a-i Beç'i aldı yâ almadı, hemân kış gelmeden askeri Beç altından çıkarup ibtidâ Üstolni-Belgrad yakındır, ana çıkmak gerek ki selâmet buluna. Eğer bu üslûb üzere Beç kal'ası muhâsara olunup asker ile yek-dil [ü] yek-cihet olup "Mâl-ı ganâ'im sizin, kal'a pâdişâhın" denilirse inşâallâh Beç değil Prag ve Amisturdam ve Lonçat şehirleri bile feth olur" dedim. (Seyahatnâme 2003, VIII 28).

Osmanlı Tatar Münasebetleri ve Leh Krallarının Tatarlarla Dostluğu

Evliya Çelebi Seyahatnâme'sinde Osmanlı-Tatar münasebetleri, ayrıntılı olarak bahsedilen konular arasındadır. Özellikle 1664'deki Vasvar Antlaşması öncesi ve sonrasında bu sağlam ilişkinin sahip-köle veya amir-memur düzeyine değerlendirildiğini kabul etmek gerekir. Sıkça yapılan han değişiklikleri Tatarların Osmanlı'ya karşı güvenlerini sarsmıştır. Bununla birlikte Kırım Tatar hanlarıyla Leh kralları arasında sıkı bir dostluk olduğu da Evliya Çelebi tarafından nakledilmektedir.

Evsâf-ı kal'a-i Küyür:

Krakov hâkimi hükmünde İhmilniç hatman kapudandır. Yedi sene bu Leh diyârıyla Krakov vilâyetinden çıkmayup yetmiş yedi kerre gazâm vardır, bu kal'ayı görmemişdim. Bir düz vâsi' fezâda sazlık ve bataklık içinde handak-ı azîmli kal'a-i Sedd-i İskender'dir. İç kal'ası bir mürtefi' topraklı amelî yığma bayır üzere tula binâdır. Asker-i İslâ[m] cengine hayli toplar atdı.

Buna dahi kavm-i Tatar bakmayup bir sahrâda koş kolan arkanlar ve alaçıklarımız ve yağmurlukdan çadırlarımızla ol şiddet-i şitâda meks

edüp bu kal'a-i Küyür vilâyetlerinde üç yüz pâre kal'a ve yüz seksen pâre varoş-ı azîm ve niçe bin pâre kurâ ve kasabâtların mâl-ı ganâ'imlerin âmadânî nehb ü gâret edüp niçe bin esîr ü mâl-ı firâvân ile asâkir-i İslâm muğtenim olup cemî'i mâl-ı ganâ'imi yedi bin Tatar ile Kırım'a gönderüp yine cümle asker salt u sebük-bâr kalup cemî'i kart leşker ve yüz dânesi umûr-dîde ot ağalarıyla Maskov şehirlerin gâret ü alan [u] tâlân etmeğe keneşler edüp kasem billâh yemîn billâh ile vilâyet-i Maskov'a gitmek sadedinde iken anı gördük:

Sene 107[5] târîhinin mâ[h] ı () günü sulh [u] salâhı kavî dostumuz Leh kralı tarafından elli aded kefere ulakları nâme-i mahabbet-ustûblar ile Leh kralından âdemler gelüp meşhûm-ı me'âl-i kelâmı, "Pâdişâhım Osmânlı elinden yalı ağalığın alup yalı ağası hükümetinden kovup cümle Bucak Tatarların Özü vezîri Yûsuf Paşa zabt etdi. Ve cümle Kırım ağalarının ve cümle sultânlarınız ve bizzât pâdişâhımın kışlaların dahi siz nice bu vilâyetleri ihrâk bi'n-nâr etdiniz ise Osmânlı dahi sizin otarlarınızı ve kışla çiftliklerinizi âteşe urup niçe bin kul ve karavaşlarınızı ve niçe kerre yüz bin koyunlarınızı ve gayri hayvânât makûlesi mâllarınızı sizin hasmınız olan Ulu Noğay'a urdurup mukaddemâ Noğay'dan aldığınız mâl yerine Noğay ve Osmânlı mâllarınız alup kavm-i Noğay ve Osmânlı bay oldular." deyince hânın akli başından gidüp rüy-ı ahmer-gûnu asferu'l-levn olup bir kerre âh-ı dâğ-ı derûn çeküp eydir:

"Evlîyâm! Gördün mü Osmânlı hâ'in bize ne zulüm etdiler." deyüp nakil bi'l-mısdar Leh kralının tahrîr etdiğin bir bir takrîr edüp eydir:

"Biz kâfîre dîn uğuruna kılıç urup pâdişâhımız ve İslâmbol'da ve Karadeniz etrâfında cemî'i mah-lûk-ı Hudâ [â]sûde-hâl olsunlar deyü kâfiristâna kılış urarken bizim Akkirmân ağalığımızı elimizden aldıklarından mâ'adâ cümleden otarlarımız âteşe urup mâl-ı menâllarınız Osmânlı sürüp götürmüş" deyü bükâ-âlûd oldukda Çolak Dedes Ağa ve Sübhân Gâzî Ağa ve gayri kart ağalar eydir:

"Hânım bu Leh mektûbu ötrükdür. Sizi bu vilâyetden kalkup gitsin belki benim Daniska vilâyetim de ururlar, deyü havfından bu ötrük-nâme yazmışdır. İ'timâd etme hânım. Hemân bu vilâyetlere şu cem'iyetinle gelmişken Mesköv vilâyetin urup yere berâber edelim, olmaya [illâ] hayr" deyü niçe gûne güftü [ü] gûlar etdiler.

Hemân ol ân Yalı Ağası Ahmed Ağa'dan dahi üç yüz Tatar ulak gelüp mektûblarında,

"Amân pâdişâhım! Beni yalidan kovdular ve cümle kışlalarda olan mâlları Osmânlı alup otarları âteşe urdular" deyü Leh kralının feryâdnâmesinden ziyâde Ahmed Ağa mektûbu dahi ziyâde vâveylâli tahrîr etmiş. Hemân derhâl Hân nefîr-i rihletler çaldırıp ol ân gerüye asker-i İslâm'ın mâl-ı ganâ'imiyle dönüp bir günde kible cânibine ilgar edüp,

Vilâyet-i Durujunka'ya kadem basup anda dahi şâfî haberler alup kal'a-i Ladicin altında meks olundu. Hükm-i Durujunka hatmanıdır. Andan yine semt-i şarka gidüp,

Menzil-i kal'a-i Oman: (Şehir) palanka-i azim ve şehir-i kadim olup bâğlı ve bâğçeli olup Durujunka hükmündedir. Andan bir günde şarka ormanlar ve düz vâdî i lâlezârlarda gidüp yine (Seyâhatnâme, VII, 211).

Seyahatnâme'de Leh ve Tatar dostluğunun neredeyse kardeşlik olarak ifade edildiğini gösteren satırlar da dikkat çekicidir. *Leh Kralı ve Tatar kardeş imiş* (*Seyahatnâme* VI, 226)

Der-beyân-ı hudûd-ı Orta Macar-ı Füccâr bu hâke kadem basup ol gün,

Evsâf-ı kal'a-i Holçar: Nâm kal'a bir vâsi' sahrâ ortasında vâkı' olmağile ale'l-gafle bu kal'aya üşüp amân u zamân vermeyüp varoş-ı azîmin ihrâk edüp iki bin aded güzîde esîr ile yüz elli araba yükü mâl-ı firâvân ve günâ-gün sîm ü zerrîn âvân eşyâlar ve bu kadar akmişe-i fâhireler ve bu kadar emti'a-i nâdireler alındı kim hisâba gelmez.

Hattâ bu vilâyet Macar küffârının sipâh vilâyeti olmak ile yedi bin re's hemân Macar katanası atları alındı.

Hamd-i Hudâ bu hakîrin destine yedi at ve altı kefere ve bir gulâm ve iki bâkire kız elime girdi, ammâ bu varoş-ı azîm ihrâk olup kal'a meydânda kalmak ile cümle asâkir-i Tatar'ın bir cây-ı menâsı kalmadığından hemân derûn-ı hisârdan küffâr-ı hâksâr-ı düzah-karâr bir fitilden niçe yüz pâre toplarına âteş edince bir ânda iki yüz aded Tatar gâzîlerimiz sademât-ı topdan şehîd oldular ve altı yüz kadar yiğitler dahi mecrûh oldular.

Bu sefer-i meserretimizde dörd aded krallık yerlerde hamd-i Hudâ bu kadar esîr [ü] mâl-ı ga-nâ'imler almışken bu kadar zamânda yigirmi âdemden gayri yiğitlerimiz şehîd olmamışken ve bir merd-i âferîdenin burnu kanamamışken bu kal'a altında bu kadar zor batır yiğitlerimiz câm-ı şehâdeti nûş etdiler.

Mînet Allâh'a kim bu gâzî merhûmların cesed-i şerîflerin meydânda birini bırakmayup cümlesinin na'şelerin atlara yükledüp dağlar içre cümle bir yere defn edüp "Nâ-ma'lûm olsun." deyü üzerlerine âteşler yakup mezâr yerleri gâ'ib oldu. Rahmetullâhi aleyhim ecma'în.

Cümle guzâtımız bu Holçar kal'ası sahrâsında olan kurâları nehb ü gâret ve berbâd ederken cânib-i garbdan bir asker-i bî-pâyân nümâyân olunca cümlemizin akılları gidüp cenge âmâde olup "Eğer kâfir çok ise hemân der ceng-i evvel kendi esîrlerimizi kıralım." derken görünen askerin sancağ u bayrakları cümle Leh kralı askeridir. Hemân hakîr dûrbînimle nazar etdim. Hakikatü'l-hâl Leh kralına tâbî' Krakov kralının askeridir.

Anlardan bir beyâz bayrak bize ve bir bayrak bizden anlara gidüp geldiler. Meğer Leh kralı tarafından bu Holçar nâm kal'ada bir gümrük emîni oturur imiş. Hemân cümle Leh askeri aslâ bize bakmayup doğru kal'aya girüp fi'l-hâl bizim askere elli araba zahîre gönderdi, zîrâ ol mahalde Leh kralı Tatar ile kardaş idi. Hemân yalı ağası cümle zahîreleri Tatar'a bezl etdi.

Andan Leh kapudanı üç yüz kefere ile iki hunto araba yükü elli kise gurusu getirüp bu Holçar varosunda alınan iki bin esiri Tatar'dan aldılar, ammâ hakîr yedi aded kefere esirlerim vermeğe sehel tereddüd etdim. Âhir yedi kâfir için bu hakîre iki kise gurusu verüp aldılar, ammâ meğer birisi bir kal'a kapudanı imiş, peşimân oldum, ammâ çi fâ'ide, ba'de harâbi'l-Basra. İki bin aded esirleri cümle Lehliler alup kal'a-i Holçar'a girüp ol kadar top şâdumânları edüp zemîn ü âsumân lertzân oldu. Meğer bu kal'a Leh ile Orta Macar çetinde hem-müşâ bir kal'a imiş (Seyahatnâme VI, 225-6).

Sonuç

Evliya Çelebi'nin Viyana seyahati bugün artık kesin olarak bilinmektedir. *Seyahatnâme*'de Viyana'daki yaşayış hakkında oldukça geniş malumat bulunmaktadır. Fakat çalışmamızda bugüne kadar bilinenin aksine Viyana yenilgisinden önce vefat ettiği sanılan Evliya Çelebi'nin konunun nirengi noktalarına ağırlıklı olarak değindiğini çıkarsamaktayız. Hâlbuki savaşın devam edegeldiği süreçten sonraki bazı oluşumlara da dolaylı değinisi, onun 1683'den hayli sonra vefat ettiğini gösteren ipuçlarındandır.

Evliya Çelebi'nin uğranılan felaketleri ve başarısızlıkları dikkatli ve çekingen biçimde anlatış tarzı nasıl anlaşılmalıdır? Tarihî romanlara baktığımız zaman bunlarda da çok az istisna dışında hep başarı ve zaferlerle taçlanan dönemlerin ele alınmış olduğunu görürüz. II. Viyana muhasarasında yaşanan bozgun veya diğer acı dönemler ele alınmamıştır. Hatta 1877-1878 (1293) yılları arasında cereyan eden tarihimize kısaca 93 Harbi diye bilinen harple ilgili doğrudan bir eser yoktur, bunun yerine Plevne'de gerçekleşen savunma harbinin öne çıkarıldığı görülür. Plevne Müdafaasındaki kahramanlık her türlü takdirin üzerinde olmakla beraber savaşla ilgili safahat konusunda en geniş malumat sadece tarih kitapları ve hatıratlarda yer almaktadır.

Buradan da anlaşılmaktadır ki, felaket haberleri konusunda Evliya Çelebi'nin kendi tabiriyle *iğmâz-ı ayn* etme yani göz yumma, görmezlikten gelmesi umumi bir yaklaşımla ilintilendirilebilir.

Evliya Çelebi, Viyana bozgunu öncesi Kırım hanlarına yapılan kötü muamele veya üst perdeden yaklaşımın örneklerini 17. yüzyıldaki ve kendisinin şahit olduğu han atamalarını anlattığı bölümlerde uzun uzadıya bahsetmektedir. Bizim bu çalışmayla amaçladığımız, Kırım hanlarının Lehlilerle olan ilişkileri ve bu sıcak ilişkinin Viyana'da Jan Sobieski kuvvetlerine sadece Osmanlıya kızgınlıkla birlikte bu dostluğun bir tezahürü olup olmadığı konusuna dikkat çekmektir.

KAYNAKÇA

- DANIŞMEND, İ. Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972
- DANKOFF, Robert. *The Intimate Life of an Ottoman Statesman. Melek Ahmed Paşa <1588-1662> as Portrayed in Evliya Çelebi's Book of Travels* (Seyahatname). Translation and Commentary by R. Dankoff with an historical introduction by Rhoads Murphey. Albany, New York: State University of New York Press, 1991.

- , *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Okuma Sözlüğü* (Katkılarla Çev. Semih Tezcan), İstanbul, 2004.
- Encyclopedia of Islam*. New Edition. Leiden: Brill, 1960-2003.
- EREN, Meşkure, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*. İstanbul, 1960.
- ERKİLİÇ, Cafer. *Evliya Çelebi*. İstanbul, 1954.
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini* I-X. Robert, Dankoff; Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı vd. İstanbul 1996-2008.
- , *Seyahatnâme*; I-VI (Naşir: Ahmed Cevdet). - İstanbul, 1896-1901. VII- VIII (haz. Kilisli Rıfat). İstanbul, 1928. IX-X. -İstanbul, 1935-1938 VII-VIII cilt, Kilisli Rıfat Bilge İstanbul, 1928 (Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, 11; 13.) IX. cilt, Maârif Vekâleti, İstanbul, 1935, X. cilt, Kültür Bakanlığı. İstanbul, 1938.
- GEMİCİ, Nurettin. “Evliya Çelebi’nin Hac Ziyareti ve *Seyahatnâme*’nin Hac bölümüne Kaynaklık Etmesi Bakımından Menâzilü’l-Hac ve Menâsikü’l-Hacc Kitapları”, haz. Nuran Tezcan, *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, İstanbul, 2009.
- İLGÜREL, Mücteba. “IV. Mehmed”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. XI. İstanbul. 1989.
- İNALCIK, Halil – Renda, Günsel. *Osmanlı Uygarlığı*, İstanbul. 2003
- KREİSER, Klaus. *Edirne im 17. Jahrhundert nach Evliya Çelebi; ein Beitrag zur Kenntnis der Osmanischen Stadt*. – Freiburg, 1975.
- KREUTEL, R. F. *Im Reiche des goldenen Apfels*. Graz, 1987.
- ÖZÖN, M. N. *Evliya Çelebi, Seyahatnâme’; Onyedinci Asır Hayatından Levhalar*. I-III İstanbul. 1944-1945, 1976
- PROCHÁZKA-EİSL, Gisela. “Evliyâ Çelebi’nin Viyana Yolculuğu”, *Doğumunun 400. yılında Evliya Çelebi*, haz: Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Ankara, 2011
- STOYE, John. *The Siege of Vienna*, New Edition, Edinburgh, 2000
- TEPLY, Karl. “Evliyâ Çelebi in Wien” *Der Islam* 52, 1975
- TEZCAN, Nuran. *Doğumunun 400. yılında Evliya Çelebi*. / haz. Nuran Tezcan, Semih Tezcan. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2011,
- , “*Seyahatnâme*”, *DİA*, XXXVIII, 2010, s. 16-17.
- , “Evliya Çelebi’den Kalan Belgesel İzler”. *Doğumunun 400. yılında Evliya Çelebi*; haz. Nuran Tezcan, Semih Tezcan. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011
- TEZCAN, Semih. “Kızılma Viyana, bir ümidin sönüşü”, *Cahiers balkaniques-Evliyâ Çelebi et L’Europe*, sy. 41. Paris, 2012, 45-61.
- TUNÇ, Gökhan. Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesinin “Menzil-i kenâr-ı Raba” bölümünün Üslup ve Kurgusal Özellikleri”. *Karadeniz Araştırmaları*, V. 17. 2008. 67-74.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, 3. bs. -- Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1983.
400. Yıl *Evliya Çelebi Atlası*, haz. Yılmaz Coşkun. Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi. İstanbul 2013.